
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

A TÁVOLLÉT SZEMANTIKÁJA

Juhász Erzsébet: *Műkedvelők*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985

A *Műkedvelők* elbeszélője a regény első mondataiban előrebocsátja, mi az, amire az olvasó számíthat: Sztantits Aurél kilétét, kinek élet-történetét kezünkben tartjuk, a szöveghez kapcsolt szerzői jegyzet fedi fel. Az elbeszélő valós szituációk, helyszínek, események, szereplők, kapcsolatok felidézésével igyekszik tényszerűvé tenni a szöveget, s ezzel kielégíteni az olvasói elvárásokat. Korabeli dokumentumok, irodalmi szövegek, az előképnek, Szentelekynek a munkái, levelezése szolgál alapul a körülmények, az atmoszféra rekonstrukciójához. A regényszöveg is egy sajátos idézetmontázs tengelye köré rendeződik. A közvetlen, illetve a torzított idézés, a parafrázis hol rejtett, hol felfedert gesztusok eredménye. A „választott témát”, Sztantits történetét az elbeszélő a döntő pillanatokra, eseményekre korlátozva bár a visszatekintést, úgy követi nyomon, hogy a dolgok időbeli rendjét tartja szem előtt: a főszereplő történetét annak temetésével zárja.

Ha ismét az első fejezethez lapozunk vissza, megfigyelhetjük, hogy az elbeszélő az eposz archaikus hagyományát, a prozopozíció hangvételeit és szerkezetét idézi, midőn bevezet bennünket a történetbe. A „tárgymegjelölés” szerint *megértünk mi is az utazásra*: az utazás, mint az elmondottakból is kiderül, nem térben, hanem időben történik. A helyszín „marad a régi”, maradunk az *Akácok alatt*. Ennek a szókapcsolatnak az említése azonban olyan olvasási, megértési és értelmezési lehetőséget villant fel, amelynek perspektívájából háttérbe szorul, illetve új jelentésekkel bővül az ismertetett történet és történeti vonulat. Az *Akácok alatt* első említésekor helyhatározói szintagmaként jelentkezik, ám szemantikai tágulása következtében egész vidékünkre, Bácskára, a Vajdaságra, a Pannón „fateknőre” kiterjed. Időjelentései abból származnak, hogy az *Akácok alatt* egyben egy két háború közötti novellaantológia címe is. Ezzel az elbeszélő közvetlenül rögzíti történetét az időben. Az *Akácok alatt* olyan elem továbbá, mely közvetlenül az iroda-

lomra (a kiadványra, ennek megjelenési idejére, szerkesztőjére stb.) utal, s ezzel megszabja a vele rokon jellegű elemek értelmezésének irányát. A regényalkotó mozzanatok köre ennek értelmében az események, szereplők, az élettörténettel összefüggésben alakuló eseménysor stb. mellett művelődési jelképekkel, irodalmi utalásokkal egészül ki. Hogy egy-egy elem többféle értelmet hordoz, abból az következik, hogy a *Műkedvelők* valódi jelentése nem az előtérben álló, többé-kevésbé koherens eseménysorban, hanem az általa felidézett jelentések összefüggérendszerében teljesedik ki.

„... megértünk mi is az utazásra. Nagyapánk, Sztantits Aurél...” — olvassuk a bevezetőben. Ki ennek a regénynek az elbeszélője? Ki az, aki többes szám első személyben indítja a történetet? Kinek, kiknek a nevében szólal meg ez a bizalmas hangnemben fogalmazó, bennünket, olvasókat is „belekalkuláló” elbeszélő? A „választott témát”, élettörténet-regényesítést illetően mindent megtesz, hogy hitelessé tegye szereplőit és helyzeteket, s hogy az illúziókeltésnek is eleget tegyen. A regénynek ez a közös/ségi szubjektuma, elbeszélője a kollektív — szellemi, nemzeti, történeti, társadalmi — tudatra, öntudatra, vagy éppen tudatalattira való apellálásával igen gyorsan minden kételyt eloszlat annak bizonyúsága felől, hogy itt egyébről is szó van.

Az elbeszélő többes száma igen rövid ideig tűnik megnyugtatónak: eleinte üdítően irritáló, majd mind kegyetlenebbül szembesítő e közlés-mód. Alig van ugyanis sora a regénynek, melyben ne szerepelne e kollektív elbeszélői hang, e grammatikai jelben létező, közös/ségi emlékező kimondottan sekélyes, agyonkoptatott közhelyek, szólások alanyaként. Az „önmagukról szóló színünk” feltárulásával, fokozatos rétegződésével, couleur locale-lunk (Sziveri János versének hangvételt idéző) mind részletesebb rajzával akarva akaratlanul nemcsak a „műbe” s a „műkedvelésbe” „hátrálunk bele” észrevétlenül, hanem saját groteszk tablónkba is. A *Műkedvelők* világában Aurél tüdőbaja következtében az egész tájat rázza az „elfojthatatlan köhögés”, „nyomtalanságunk” velünk született, csak „saját múltunkban” érezhetjük jól *magunkat*. Illetve ennél az utóbinál az elbeszélő hangnemszerűje úgy következik be, hogy anélkül, hogy szakított volna a többes számmal, az első személy helyett harmadikban szólal meg. Ennek a beszélőnek a látószöge azonban nem nevezhető sem bensőnek, sem „önleplezőnek”, mint az előbbi. Túllennénk a kíméletlen bírálat és önkritika fázisán? Aligha, csupán arról lehet szó, hogy ennél a váltásnál az elbeszélő a kifejezés mikéntjéről a hangsúlyt arra helyezi át, „amiről szó van”. Ennek az átfordulási pontnak a megértéséhez azonban közelebbre kell hajolnunk ahhoz a *tartáshoz*, amely létrehozta a *Műkedvelőket*, s a *közlésmóddhoz*, amely azon epikai és prózai kísérletek közé tartozik, melyeknél a közlés *módján*, s nem annak *tárgyán* állnak vagy dőlnek a dolgok és a jelentések.

E mostani értelmezési-kísérlet egy tartalmi, tárgyi áttekintéssel kezdő-

dik, melyet a regény összetartó szálának tarthatunk. Meggyőződés azonban, hogy a regény nyelvi-poétikai-gondolati egysége, formája nem közvetlenül ebből, hanem a vele együtt kibontakozó szellemi-érzelmi vonulatból nő ki. Nem szeretném elvitatni, hogy Szenteleky sorsával és műveivel létesíthetünk alkatunk, szemléletmódunk, vérmérsékletünk, sorstapasztatatunk alapján meghitt viszonyt. A *Műkedvelők* egész dokumentumrétege mégsem tekinthető egyébnek, mint külső adathalmaznak. A regény tényleges közlendői úgy vannak benne a „választott témában”, *ahogyan* e tárgytól függetlenednek, s *ahogyan* az „önmagunkról szóló színünk, szőlőnk, lágy kenyerünk” felidézett/megteremtett, rög-tönzött/megszenvedett, torzított és megtisztuláson átmenő nyelvében sűrítődnek. Hogy nem „regényes életrajzzal” van dolgunk, azt az eposzt idéző és parodizáló, regényként induló, ám a regényt, elbeszélőt, szerzőt, hőst, olvasót, minden „epikai alaptényezőt” ironizáló hangnemből tudjuk már az első mondat után. Nem is példázata a *Műkedvelők*, hisz nem illusztrálható általános tanulságot: az ilyen üzenet létezésében nem hisz. Az elbeszélői alapállásból az is nyilvánvaló, hogyan viszonyulna e narrátori szubjektum ahhoz, ha netán művészregénynek, vagy a törekény alkotói lélek s az elmaradott vidék viszonyának, konfliktusának példázata vagy metaforájaként olvasnánk e művet. Ezekre az elemekre is számít, ezekkel is él a *Műkedvelők*. A hangnemből s a hangsúlyokból azonban az is kiderül, hogyan vélekedik e regény nemcsak a korabeli mű/vészet/pártolókról és -kedvelőkről, hanem azokról is, akik az „utókori utód” megszépítő emlékezetének távlatából igyekeznek minősíteni és értékelni.

Egy múltbeli korszakot rekonstruáló regény esetében kihívás azt állítani, hogy áltatja, talán önmagát is, olvasóját is azzal, hogy egy erőteljes tapasztalati és élményanyagot, a megértés hiányából származó magányosságérzetet, az ösztönzés és elfogadás hiányából származó feleslegesség- és hiábavalóság-tudatot, s mindezekből mint az értelmiségi lét feltételeiből, a szellemi létforma nélkülözött komponenseiből következő rossz közérzetet, rezignáltságot sikerült visszavetítenie valamiféle félvagy régmúltba. A hagyománytalanság és a perspektívatlanság közé szorítottság, távollétre — ami azt jelenti: inautentikusságra — kárhoztatottság tudatából származó közérzet sokkal általánosabb, minthogy a történetben megadott idő- és térbeli határok közé iktathatnánk azt. Hasonlóképpen bonyolultnak érzem az elbeszélői hangnem és „többes szám” szerepét a regényben. Mintha nem csak nézőpontja, hanem szembe-nézőpontja lenne a közlést irányító és hibátlanul működő, félelmetes kritikai tudatnak és öntudatnak. Az ironia és az önironia elválaszthatatlan perspektíváira emlékeztet e kettősség, melynek fényénél egyértelműen hamisnak mutatkozik az, ami a regénybeli múltban is az volt már, de az is, ami a történet idejében még valamiféle reménylehetőséget foglalt magában.

Tévedés lenne bármiféle történelmi vagy egyéb következtetések elvárása, de az is, ha nem vennénk észre a történelmi tudatnak s e tudat jelenlétének tulajdonított jelentőséget, mely oly sok történelmi és áltörténelmi regényből, álregényből hiányzik. A jegyzet fölé írt címet ez a jelenlét indokolja. Megértéséhez nem támaszkodhatunk sem a lélektan empátiafogalmára, sem az azonosulási, átélési készségre. E történettudat elválaszthatatlan attól az egyéni világ- és létélménytől, amely a *Műkedvelők* történetét, benne a „napot és minden csillagot” mozgatja. A véle rokon vagy annak feltételezett világ- és létélményt úgy formálja meg és teszi elevenné, hogy abban kiéleződjenek a dilemmák, melyek az eleve elvétett, elfuserált, esetlen, tragikomikus életekre, igényekre, esélyekre, múltra, jövőre, küldetésstudatra, a semmi s a valamiféle utánzat közé beszorult „lokális kulőrre” s a belőle sarjadó műre vonatkozik. Az állítmány nélküli mondatok sokasága e szövegben a jelentés-és mondattanilag kivételesen megterhelt poétikai eszközök egyike. A *Műkedvelők*nek mégis egyértelmű és igen határozott a központi *regényállítmánya*, s ennek megfogalmazásában nem az elbeszélő történet, hanem az elbeszélő—történet, elbeszélő—szereplő viszony a döntő. Az első viszonyt, összefüggést az ironia uralja. Az önmagát hol az azonosulásig közel hozó, hol kimondottan eltávolító elbeszélő igen merészen cserélgeti értékhangsúlyait: helyenként a túlzástól, nagyítástól, általánosítástól, a közösséget feltételező vagy ezt mesterségesen felidéző többes számoktól sem tartózkodik. A közlés alanyait, tárgyait nevetségessé, szánandóan elesetté tevő szempont a felülnézeti perspektíváé, a *Műkedvelők* elbeszélője azonban ezzel nem tud azonosulni. Az ellenpontozó, ironikus, elbizonytalanító, hol játékos, hol keményen gúnyolódó bírálat az önvizsgálat és az önértékelés minőségével gazdagodik. A többes számmal viszonylag közvetetté tett személyesség mégis elemi hatású: az elbeszélő személy nem e világ határain kívül, hanem azon belül van. Ebből az azonosságból azonban sem beletörődés, sem elégedettség, sem megnyugvás nem származhat. Az elbeszélő ingázása az első és a harmadik személy között, a történet és a szereplők elfogadása s elutasítása között nem más, mint tétovázás az önelfogadás s az önmegvetés között. A nyelv rugalmasan követi és érzékelteti e közeledést, távolodást: a nézőpont hullámmozgását, a regényvilág rétegződését, gondolati-érzelmi elmélyülését, melynek nem Sztantits nagyapa élettörténete, nem is e történet elmondása vagy demitologizálása szab végső fokon irányt, hanem annak a *szenzibilitásnak* a feltárulkozása, mely ezzel a történettel párbeszédet kezdeményezett.

THOMKA Beáta